

2.2.2. Ο ΕΚΦΡΑΣΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Περικλής Πολίτης

Ημερολόγια, αυτοβιογραφίες, αυθόρμητες ομολογίες, απολογίες, ευχές και κατάρες, ακόμη και σημειώματα πριν από αυτοκτονία (!), μα πάνω απ' όλα η άτυπη καθημερινή συνομιλία έχουν μελετηθεί ως αντιπροσωπευτικές μορφές εκφραστικού λόγου. Υπάρχουν, ωστόσο, και πιο συμβατικοποιημένες μορφές, που συνήθως εκφράζουν συναισθήματα και πεποιθήσεις ομάδων: τα θρησκευτικά σύμβολα πίστης, τα μανιφέστα, οι διακηρύξεις ανεξαρτησίας, τα συντάγματα και τα συμβόλαια. Όλα αυτά τα κείμενα επιβεβαιώνουν *την κεντρική λειτουργία του ατόμου και της υποκειμενικότητας*, αφού ο πομπός-ομιλητής/ συγγραφέας κυριαρχεί σε όλη τη διαδρομή ενός τέτοιου κειμένου και μέσα απ' αυτό οικοδομεί και εκφράζει την ατομικότητά του.

Το *περιεχόμενο* της αυτοέκφρασης (ή της συλλογικής έκφρασης) αποτελείται από συναισθηματικά και διανοητικά στοιχεία, που εξωτερικεύονται ύστερα από ενδοσκοπήση. Όμως, αυτοέκφραση χωρίς συγκεκριμένο σκοπό δεν νοείται, κι ας μοιάζει να είναι μια υπόθεση πολύ προσωπική και ιδιωτική και, άρα, ξένη προς τη δημοσιοποίηση. Τα προσωπικά ημερολόγια, για παράδειγμα, που θεωρούνται από τα πλέον εσωτερικά κείμενα, είναι γνωστό πώς ερωτοτροπούν με τη δημοσίευση ή, έστω, τη δημοσιοποίησή τους, στ' αλήθεια ψάχνοντας για κατάλληλο κοινό, τη στιγμή που καμώνονται ότι διασώζουν τα κρύφια από περίεργα μάτια. Γι' αυτό πρέπει να θεωρήσουμε την προσήλωση σε έναν (επικοινωνιακό) στόχο άμεσα συνυφασμένη με την έκφραση της υποκειμενικότητας ή της διυποκειμενικότητας. Ακολουθεί μέρος της εγγραφής της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1944 από το προσωπικό ημερολόγιο του Γ. Σεφέρη (*Μέρες Δ'*), που επαληθεύει απόλυτα τα παραπάνω χαρακτηριστικά του «εξομολογητικού» λόγου:

...Συλλογίζομαι πως στο Κάιρο, μέσα στην αραπιά, τη βρώμα και την καβαλίνα, στα μεγάλα ξενοδοχεία και στους φριχτούς καφενέδες, αυτά τα χαλκεία κάθε ραδιουργίας και απάτης, μέσα σ' εκείνο το τοπίο το τόσο ξένο από την ψυχή μας, ήμασταν καλύτερα προφυλαγμένοι. Ζούσαμε με κλειστές τις μπουκαπότες την απάνθρωπη ζωή της προσφυγιάς. Εδώ είναι πιο δύσκολο ν' αμυνθείς. Είσαι στο κλίμα σου, στην ατμόσφαιρά σου, αφού είσαι στη Μεσόγειο, στην Ευρώπη. Κι έχεις τη ροπή ν' αφεθείς, να αισθανθείς σαν άνθρωπος που είσαι επιτέλους. Κάνεις να μισανόσεις ένα παράθυρο να μπει λίγος καθαρός αέρας και γεμίζεις βρωμόμυγες, τις άπειρες βρωμόμυγες τούτου του συρφετού των πολιτικατζήδων. Ίσως να είμαστε και κουρασμένοι. Ίσως η αντοχή που είχαμε όταν ξεκινήσαμε να έχει πια τριφτεί, ύστερ' από τόσον καιρό. Άθλια βαριές μέρες. Και το περίεργο, ποιος θα το πίστευε, τέτοιες μέρες.

Μπορεί να υπάρξει γενικό *οργανωτικό πρότυπο* του εκφραστικού λόγου, από τη στιγμή που αυτός είναι εξατομικευμένος; Η απάντηση είναι αρνητική για τις μη συμβατικοποιημένες μορφές (ημερολόγιο, αυθόρμητη ομολογία, απολογία κ.ά.). Στις περιπτώσεις αυτές έκφραση και δομή της έκφρασης ταυτίζονται. Αντίθετα, στις πιο τυπικές περιπτώσεις (πολιτικά μανιφέστα, διακηρύξεις δικαιωμάτων, συμβόλαια, κατευθυνόμενες συνεντεύξεις όπως του ασθενούς στον γιατρό του, ομολογίες δογμάτων κ.ά.) η συχνά μακράιωνη παράδοσή τους έχει επιβάλει οργανωτικά πρότυπα που πρέπει υποχρεωτικά να ακολουθούνται. Γενικά, μπορεί να πει κανείς ότι η συλλογική έκφραση είναι πιο συμβατικοποιημένη (= μορφικά τυποποιημένη) από την ατομική, πιθανότατα επειδή έτσι μπορεί να εκφραστεί αποτελεσματικά η συλλογική βούληση. Ακολουθεί (μέρος από την) *Προκήρυξη του ενωτικού δημοψηφίσματος του 1950*, που αφορούσε το ζήτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα (βλ. το συλλογικό *Θέματα Ιστορίας*, Β' Ενιάιου Λυκείου [επιλογή], ΟΕΔΒ 1998), ένα προσκλητήριο-διαμαρτυρία, που εκφράζει την αποστροφή των Κυπρίων προς την αποικιοκρατική πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας και καλεί τον κυπριακό λαό να διατρανώσει τη βούλησή του για ένωση με τη «μητέρα Ελλάδα». Στην προκήρυξη αυτή είναι ευδιάκριτη η προσχεδιασμένη (μη συμβατικοποιημένη) θεματική δομή και πολύ χαρακτηριστική η ποικιλία και η χρήση των τυπογραφικών στοιχείων, που, παράλληλα με τη συναισθηματική γλώσσα, αυξάνουν την αποτελεσματικότητά της:

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ!
Την προσεχή Κυριακήν, 15ην Ιανουαρίου, 1950
η δούλη πατρίς σας Κύπρος σας καλεί
να εκτελέσετε το καθήκον σας

Προσέλθετε όλοι και όλες εις τους Ι. ναούς και θέσατε τιμητικώς την
υπογραφήν σας

ΕΙΣ ΤΟ

ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΤΗΣ ΕΘΝΑΡΧΙΑΣ
Διά να διαδηλώσετε ότι ο μοναδικός και ζωηρός πόθος σας είναι

Η ΕΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΜΟΝΟΝ Η ΕΝΩΣΙΣ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ κλπ.

Σ' όλα αυτά ας συνυπολογιστεί και η επίδραση των συνομιλιακών δεδομένων (αν, δηλαδή, ο εκφραστικός λόγος είναι μονολογικός, χωρίς συγκεκριμένους αποδέκτες, ή προϋποθέτει τη συμμετοχή και τις αντιδράσεις ενός ζωντανού ακροατηρίου) και των κοινωνικών συμφραζομένων (αν, για παράδειγμα, ο εκφραστικός λόγος παράγεται και «διανέμεται» σε επίσημη ή ανεπίσημη περίπτωση επικοινωνίας), που μπορεί να επηρεάσουν την οργάνωση ακόμη και των πιο αυθόρμητων μορφών αυτοέκφρασης (σύγκρινε τον θρήνο-έκρηξη με το παραδοσιακό μοιρολόι στην τελετή της ταφής).

Η έκφραση της ατομικότητας είναι συνδεδεμένη και με **υφολογικούς δείκτες**. Πρώτ' απ' όλα, στην ατομική έκφραση μπορεί να ανιχνεύσει κανείς ιδιωματικές χρήσεις γλωσσικών μορφών ή σημασιών, δηλαδή ένα ιδιόλεκτο. Έτσι, η προσωπική «διαχείριση» πολλών σημασιών κάνει τον εκφραστικό λόγο πλούσιο σε συνδηλωτικές (= συναισθηματικές) σημασίες που δεν απαντούν στην κυρίαρχη γλωσσική ποικιλία. Με τον ίδιο τρόπο, στη συλλογική έκφραση μπορούμε να διαπιστώσουμε στοιχεία μιας κοινωνικής ποικιλίας ή υποποικιλίας, αφού οι κοινωνικές ομάδες που εξωτερικεύουν από κοινού τις επιδιώξεις και τα συναισθήματά τους αναγνωρίζουν τη συμβολική τους ταυτότητα σε μια τέτοια κοινωνική διάλεκτο. Έτσι, διακηρύξεις, διαμαρτυρίες ή ομολογίες εθνικών, θρησκευτικών ή πολιτικών ομάδων υιοθετούν μίαν αντίστοιχη ρητορική, που έχει διαμορφωθεί στη διαδρομή μιας σειράς παλιότερων «κειμένων» (διακηρύξεις ανεξαρτησίας, συντάγματα, θρησκευτικά κείμενα, πολιτικά маниφέστα, προγράμματα κοινωνικής δράσης κ.ά.).

Άλλο γνώρισμα της εκφραστικής γλώσσας είναι η υψηλή περιληπτικότητα ή γενικευτικότητα της, η τάση της δηλαδή να προϋποθέτει κοινές με τον αναγνώστη/ ακροατή παραδοχές και να προβάλλει, όχι να αποδεικνύει, ισχυρισμούς. Αυτό εξηγείται από την αδιαφορία του ομιλητή/ συγγραφέα να υποβάλει σε έλεγχο τα τεκμήρια στα οποία στηρίζει τις αποφάνσεις του, αποφάνσεις συνήθως αξιολογικού και όχι περιγραφικού χαρακτήρα. Αυτό δείχνει ότι ο εκφραστικός λόγος σπάνια συγγενεύει με τη λογική πειθώ, γιατί είναι προσανατολισμένος στις ανάγκες του ομιλητή/ συγγραφέα και όχι του ακροατή/ αναγνώστη.

Από κείμενα προσωπικής έκφρασης δεν απουσιάζει η μεταφορική χρήση της γλώσσας, γιατί τα πράγματα συχνά ζωντανεύουν στη συνείδηση του συντάκτη και αποκτούν διαστάσεις προσώπων ή ηρώων, άρα και τις ιδιότητές τους, ενώ αντίστοιχα τα πρόσωπα «παγώνουν» και αποκτούν διαστάσεις αντικειμένων, καθώς το εγώ του ομιλητή/ συγγραφέα εσωτερικεύει και εν συνεχεία εκφράζει με τον δικό του (όχι αντικειμενικό) τρόπο τον κόσμο των προσώπων και των πραγμάτων.

Αλλά το πλέον χαρακτηριστικό γνώρισμα του εκφραστικού ύφους είναι ασφαλώς η χρήση του **πρώτου** προσώπου. Εννοώ το «εγώ» ως ατομικότητα που επενδύεται στο γραμματικό πρώτο ενικό πρόσωπο και το «εμείς» ως συλλογική ατομικότητα που επενδύεται στο γραμματικό πρώτο πληθυντικό πρόσωπο. Στις λιγότερο συμβατικές μορφές του εκφραστικού λόγου έχει διαπιστωθεί επαναληπτικότητα στη σύνταξη και αφθονία σύντομων φράσεων ακανόνιστου μήκους, κάτι που δεν απαντά σε μορφές θεσμοποιημένου εκφραστικού λόγου. Τέλος, σε όλες τις ποικιλίες εκφραστικών κειμένων αφθονούν γραμματικοί δείκτες των συναισθημάτων και των στάσεων του «εγώ», όπως η υποτακτική και η ευχετική έγκλιση ή ο υπερθετικός βαθμός

επιθέτων και επιρρημάτων. Αρκετούς από τους υφολογικούς δείκτες του εκφραστικού λόγου που μόλις απαριθμήσαμε μπορεί κανείς να αναγνωρίσει στο απόσπασμα από τις περίφημες *Σημειώσεις του Μάλτε Λάουριτς Μπρίγκε* του Ρ. Μ. Ρίλκε (Γαλαξίας 1965):

Έκανα κάτι για το φόβο. Καθόμουν ολόκληρη τη νύχτα κι έγγραφα, και τώρα είμαι τόσο κουρασμένος, όπως ύστερα από ένα μακρινό δρόμο, πάνω στα λιβάδια του Ούλσγκωρ. Είναι όμως δύσκολο να σκέπτεσαι πως όλα αυτά δεν υπάρχουν πια, πως στο παλιό απέραντο αρχοντικό κάθονται ξένοι. Μπορεί στο λευκό δωμάτιο, ψηλά στο αέτωμα, να κοιμούνται τώρα οι υπηρέτριες, να κοιμούνται το βαρύ τους, υγρόν ύπνο, από το βράδυ ως το πρωί. Και δεν έχεις κανένα και τίποτα και γυρίζεις μέσα στον κόσμο με μια βαλίτσα και μια κάσα βιβλία και κυρίως χωρίς περιέργεια. Τι ζωή είναι αυτή αλήθεια! Χωρίς σπίτι, άκληρος, χωρίς σκύλους. Να είχε κανείς τουλάχιστον τις αναμνήσεις του. Όμως ποιος τις έχει αυτές; Να ήταν εδώ τα παιδικά χρόνια, αυτά είναι θαμμένα. Ίσως πρέπει να γίνει γέρος κανείς, για να μπορέσει να τα πλησιάσει όλα αυτά. Σκέπτομαι καλά θα είναι να γίνω γέρος.